

ЛЬВОВЧКИНА А.М.

професор кафедри соціальної роботи Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

ВОЛОХОВА О.В.

начальник відділу екологічної освіти Національного природного парку «Голосіївський», м. Київ

КРИЖАНОВСЬКА О.Т.

провідний фахівець з екологічної освіти Національного природного парку «Голосіївський», м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Статтю присвячено психології створення освітнього та виховного екологічного середовища, де існуватимуть умови формування екологічної свідомості та екологічної культури молодших школярів. Проаналізовано вікові особливості психологічного розвитку молодших школярів, які потрібно враховувати у системі екологічної освіти та вихованні екологічної культури. Зокрема, це – посилення інтересу до світу, що їх оточує; бажання самостійно виконувати завдання, які демонструють їх можливості; перехід від споглядання довкілля до перетворюючої діяльності у цьому довкіллі. Запропоновано програму-сценарій проведення заняття на екологічній стежці, де школярі дізнаються про природу рідного краю; про рідкісні рослини, що занесені у Червону книгу; про особливості вирощування та догляду за рослинами, а також про охорону довкілля загалом. У статті обґрунтовано ефективність урахування вікових особливостей молодших школярів у проведенні їх екологічного навчання і виховання у природньому середовищі.

Ключові слова: *психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку; екологічна стежка; екологічне освітнє середовище; екологічна свідомість; екологічна культура.*

Постановка проблеми. У наш час, коли екологічний стан довкілля перебуває у кризі, що загрожує перерости у глобальну катастрофу, надзвичайно важливим стало розв'язання проблем екологічної освіти та екологічного виховання з метою формування і розвитку екологічної свідомості та екологічної культури усіх верств населення та усіх вікових груп, починаючи із дітей дошкільного віку. Проблеми, що стосуються вікового аспекту побудови концепції екологічної освіти та екологічного виховання досліджували О.Вернік, С.Дерябо, О.Рудоміно-Дусятська, А.Ясвін. Зокрема, проблеми формування екологічної свідомості у молодшому шкільному віці вивчають: Р.Баришникова, І. Зверев, М. Мамедов С. Ніколаєва, Т. Потапова, О. Хухлаєва, І. Цветкова, та інші. Разом із тим недостатньо опрацьованою на сьогодні є проблема урахування вікових психологічних особливостей у сфері екологічного навчання та виховання, що відбувається у конкретному природньому середовищі. Так, на сьогодні з'явилася така фо-

рма екологічного навчання та виховання як екскурсія екологічною стежкою. Екологічні стежки створюються у заповідниках, парках, рекреаційних зонах різних країн. Існують вони й в Україні. Зокрема, кілька екологічних стежок створено у Національному природному парку «Голосіївський» [1]. У зв'язку із цим, виникла потреба у розробці психологічної концепції проведення екскурсій на зазначених стежках задля підвищення рівня ефективності екологічного навчання та виховання на лоні природи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із важливих вікових періодів для формування екологічної свідомості є молодший шкільний вік, коли активно формуються її компоненти: емотивний, мотиваційний, конативний (поведінковий) когнітивний (пізнавальний), а також – моральний. Зазначимо, що екологічна свідомість нами розглядається як психічне відображення середовища існування, у якому виділяється чотири рівні: мікросередовище (у тому числі і власний внутрішній світ); мезосередовище; макросередовище, а також мегасередовище.

Задля ефективного формування екологічної свідомості необхідно, перш за все, враховувати вікові особливості тих осіб, з якими ми працюємо. Так, потрібно враховувати провідну діяльність певного віку, яка є найбільш ефективною для формування психологічних новоутворень. Так, провідною діяльністю у молодшому шкільному віці (6 - 9 років) є учіння. У процесі учіння формується пам'ять та певні навички, а також засвоюються знання про предмети і явища зовнішнього світу та про стосунки між людьми. Психологічними новоутвореннями молодшого шкільного віку вважаються: довільність психічних явищ, внутрішній план дій та рефлексія. Саме у цьому віці діти починають детальніше і глибше аналізувати свої вчинки та давати їм внутрішню оцінку. Що стосується взаємовідносин із довкіллям, то у молодшому шкільному віці світ природи починає відігравати все дедалі значимішу роль у психічному житті дитини. Інтерес до природи у цьому віці стає більш інтенсивним [5]. Крім того, замість конкретних уявлень, що мають наочну основу, у молодших школярів починають формуватися поняття, змістом яких є не зовнішні, конкретно-наочні ознаки предметів та їх відношень, а внутрішні, найбільш суттєві властивості предметів та явищ і співвідношення між ними. У зв'язку з цим, в екологічній освіті молодших школярів можна використовувати більш складні поняття та пояснювати роль людини у процесах, що відбуваються у довкіллі.

У молодшому шкільному віці також відбуваються суттєві зміни у сприйманні навколишнього середовища, якщо їх порівнювати з дошкільним віком. Саме у молодшому шкільному віці починає стрімко формувати-

ся поведінковий компонент екологічного ставлення до довкілля. Так, у молодших школярів з'являється бажання і можливість самим доглядати за тваринами, вирощувати рослини, створювати комфорт і затишок навколо себе. Отже, психологам і педагогам варто використовувати можливості зони найближчого розвитку молодшого школяра і разом з ним виконувати більш складні еколого-орієнтовані дії. Наприклад, доглядати за пришкольними ділянками, вести спостереження у довкіллі, аналізувати зміни, що відбуваються в ньому, та думати про те, як зберегти це довкілля, як зробити його кращим.

Високий пізнавальний інтерес у молодшому шкільному віці до світу природи, а також спостережливість можуть бути використані для розширення екологічної ерудиції. Для формування когнітивного компоненту екологічного ставлення використовується література з яскравими фото та малюнками тварин і рослин, екскурсії на природу, до природничого музею.

М.Мамедов говорить про такі завдання екологічної освіти у молодшій школі: формування основних уявлень про взаємозв'язки людини і природи; засвоєння моральних імперативів стосовно природи; отримання початкового досвіду захисту природного середовища. Також цей автор зазначає, що на рівні початкової школи варто домагатися становлення екологічної культури як культури розумного споживання, здорового способу життя і реальної екологічної діяльності. Для цього у школярів потрібно формувати розуміння небезпеки втрати природним середовищем тих якостей, що визначають його придатність до забезпечення життя (наприклад, вода у річці, яку забруднюють, стає непридатною для вживання, повітрям, де переважає смог, неможливо дихати і таке інше [3]. Тут можна згадати наступне висловлювання, що приписується членам індіанського племені Крі: «Тільки тоді, коли буде зрубане останнє дерево, тільки тоді, коли буде отруєна остання річка, тільки тоді, коли буде впіймана остання риба, тільки тоді біла людина зрозуміє, що гроші не можна їсти» [2].

Варто також зазначити, що у побудові системи екологічної освіти потрібно насамперед враховувати наявну провідну діяльність певного віку. Отже, якщо у дошкільному віці провідною діяльністю є гра, то у молодшому шкільному віці провідним стає учіння. Але, безперечно, процес переходу від одного виду діяльності до іншого не відбувається в одну мить, тим більше, що сьогодні діти починають вчитися з шести, а не з семи років, як це було раніше. Перехідною формою від рольової гри до учіння можна вважати дидактичну гру, що може бути як сюжетною, так і предметною та змагальною. У результаті застосування дидактичної гри учні

отримують нові знання. На відміну від постановки навчальної задачі, як це відбувається на уроці, у дидактичній грі вона виникає як ігрова задача і її ставить перед собою сама дитина. Водночас, засоби вирішення цієї задачі є навчальними. Наприклад, під час проведення уроку з природознавства, що відбувається серед природи, учням пропонується гра, яку ми назвали “Живе і неживе”. Вона полягає в тому, щоб навчити дітей розрізняти елементи живої та неживої природи. Перед цією грою на попередньому уроці діти вивчають ознаки живої та неживої природи. За успішне виконання умов цієї гри учасник отримує емблеми живої та неживої природи. Задача, яку учні ставлять перед собою, - пограти у шукачів. Ігровий мотив – виокремити якомога більше елементів живої чи неживої природи на визначеній вчителем території. Ця екологічна гра характеризується тим, що форми її активності визначаються педагогом і надаються дітям у вигляді правил. Перед початком гри вчитель ділить дітей на дві групи. Кожна з груп займає певну частину ігрової території. Кожна група на своїй частині території має визначити якомога більше елементів живої або неживої природи. Причому одна з груп знаходить на своїй території тільки елементи неживої природи – ґрунт (різні його види), каміння, річку чи озеро, а інша – тільки елементи живої природи – дерева, траву, квіти, комах, птахів тощо.

Гра відбувається у два етапи. На першому етапі учні, кожна група на своїй території знаходить і відзначає потрібні їй елементи природи. На другому етапі групи міняються територіями і шукають на території суперника ті елементи живої або неживої природи, які могла пропустити, не знайти та не відмітити попередня група. Виграє той, хто знаходить такі пропущені елементи.

Важливо зазначити, що як під час гри, так і після неї може відбуватися зрушення ігрових мотивів на пізнавальні. Так, після гри школярі починають більше цікавитися питаннями існування та розвитку природи, звертатися до вчителя з певними питаннями та шукати на них відповіді у книгах. Таким чином, ігрова задача у них трансформується в навчальну. Інтерес учнів до пізнавального змісту гри, що стосується природи та її особливостей, починає переважати над інтересом до самої гри. Діти вже не обмежуються знаннями, отриманими у грі, вони чекають наступного уроку, де зможуть дізнатися ще щось нове про природу, що їх оточує. У свою чергу, накопичені знання систематизуються та призводять до перебудови діяльності молодших школярів. Ця діяльність вже здійснюється на основі не тільки ігрових мотивів, а й навчально-пізнавальних інтересів, що виникли та розвинулися у процесі гри. Д. Ельконін говорить про це так:

“Центральним моментом дидактичної гри є протиріччя між ігровими мотивами та неігровими способами діяльності... У результаті зазнає змін уся діяльність в цілому. Те, що слугувало лише умовою гри та другорядним елементом діяльності, набуває для дитини більш змістовного значення, яке все більше та більше не залежить від гри” [4].

Таким чином, у результаті застосування дидактичних ігор в екологічній освіті в учнів відбувається формування когнітивного компоненту ставлення до довкілля. Наприклад, під час вивчення природознавства, перебуваючи у лісі або у парку, можна запропонувати учням вправи на сортування, які покликані спонукати учнів до пізнання природного середовища, а в подальшому – і до його захисту. Отже, учням пропонуються наступні завдання.

Зберіть п’ять різних листків. Посортуйте їх:

1. За розміром – від найменшого до найбільшого. Чи можете ви знайти ще менший (більший) листочок?

За типом. Скільки типів листя? Який тип найпоширеніший? Чого тут більше – листя з дерев, кущів чи трави?

2. За кольором.

3. За ознаками: волохате, гладеньке, зубчасте, шпичасте т. ін.

Після заняття у доквіллі школярі продовжують обговорювати його на заняттях у класі, де пропонуються такі питання та завдання. Для чого служить листя? У який спосіб рослини розкидають своє насіння і витримують зиму? Виберіть найбільш цікаві листки й обговоріть їх докладніше. Намалуйте листя, яке ви знайшли у лісі.

Подібні заняття роблять природу більш зрозумілою та ближчою для школяра, спонукують його думати про довкілля та піклуватися про нього. Адже ми схильні піклуватися насамперед про те і про тих, кого ми знаємо, а отже – розуміємо їх проблеми. Водночас екологічне виховання молодших школярів можуть знівелювати сімейні традиції та ставлення батьків цих дітей до природи, оскільки батьки користуються в них великим авторитетом та слугують взірцем для наслідування. Як зазначає В. Ясвін, у молодшому шкільному віці може відбуватися дисбаланс двох факторів, які зумовлюють характер ставлення до природи: з одного боку, це потреба дитини у психологічній близькості із світом природи, у пізнанні цього світу, у непрагматичній взаємодії з нею, а з іншого – прагматизму, який можуть транслювати дорослі, зокрема батьки, і який віддаляє світ природи від дитини. Наприклад, дорослі, особливо сільські жителі, можуть ставитися до природи насамперед як до джерела прибутку: ліс потрібен, щоб брати дрова та деревину; на луках росте трава для тварин; у річці або в

озері вони дозволяють собі ловити рибу браконьєрським способом і т. ін. Цей дисбаланс негативно позначається на формуванні екологічної свідомості, а також призводить до ряду негативних явищ на більш пізніх стадіях онтогенезу, особливо у старшому підлітковому віці [5].

Наразі ми маємо іншу точку зору на факт прагматичного ставлення до природи. Адже людина, яка ставиться до середовища свого існування прагматично, не буде його руйнувати, оскільки це вдарить безпосередньо по її потребах. Практичний господар знає: якщо знищити луки, які дають корм для домашніх тварин, то це завдасть значної шкоди домашньому господарству, якщо знищити ліс, то це може призвести до руйнування самого середовища життєзабезпечення певної громади. Більше за те, непрагматичне ставлення до природи може слабше впливати на мотивацію природоохоронної діяльності, оскільки воно не буде спонукатися такими базовими потребами, як потреба у їжі, воді та кисні. Прагматичний підхід, на наш погляд, є таким, що спрямований на збереження довкілля та на його розвиток, тобто - на конструктив. І лише позиція завойовника, або ж - позиція орендаря, тобто людини, яка тимчасово перебуває на певній території, може бути деструктивною – загарбницькою і руйнівною. Таке ставлення до довкілля ми б назвали не прагматичним, а руйнівним і безвідповідальним, тобто – деструктивним. І тут завданням екологічної освіти буде формування в особистості поняття про цілісність світу: руйнування екосистеми в одній його частині може спричинити ефект “доміно”, тобто потягти за собою негативні зміни на значних територіях або ж, навіть на всій планеті. Отже, прагматичне ставлення до довкілля у молодших школярів (як в інших вікових категоріях) варто, на наш погляд, використовувати для формування екозберігаючої та екорозвивальної поведінки.

Загальною ж тенденцією розвитку екологічної свідомості молодших школярів та формування їх екологічної поведінки є таке: у молодшому шкільному віці здійснюється перехід від споглядання довкілля до перетворюючої діяльності у цьому довкіллі. Цей процес супроводжується накопиченням досвіду спілкування з природою у товаристві дорослих - батьків, вихователів, учителів.

Когнітивний компонент ставлення до довкілля у молодшому шкільному віці являє собою початкові знання про закони існування природи та про важливість взаємодії людини і довкілля. Ці знання формуються насамперед на уроках природничого циклу, а також на екскурсіях в природу та під час безпосередньої екологічної діяльності, яку організують дорослі.

Емотивний компонент у молодшому шкільному віці може розвиватися завдяки творчій діяльності – малюванню, фотографії, а також створенню цікавих оповідань про природу. Розвиваючи емотивний компонент, ми поглиблюємо особистісне ставлення до елементів довкілля.

Мотиваційний компонент позитивного ставлення до навколишнього середовища у молодшому шкільному віці можна формувати, спираючись як на прагматичний підхід до довкілля, яке є джерелом нашого існування, так і на естетичний: красиве довкілля дарує нам насолоду.

Поведінковий компонент ставлення до довкілля у молодшому шкільному віці формується на основі всіх названих вище компонентів (когнітивного, емоційного та мотиваційного) у процесі взаємодії з природою, у процесі діяльності, спрямованої на охорону та розвиток довкілля, яку організовують дорослі - вчителі, психологи, батьки, а також у процесі творчого осмислення краси навколишнього світу.

Крім того, у ставленні молодшого школяра до довкілля починає виразно проявлятися моральний компонент. Діти вже здатні усвідомлювати свою поведінку у довкіллі як правильну або ж неправильну (моральну – аморальну). Сприяє формуванню морального компоненту обговорення з дітьми різних ситуацій, які стосуються взаємовідносин людини та довкілля.

Водночас дослідники констатують, що більшість дітей серед молодших школярів, з одного боку володіють правилами та нормами екологічної поведінки, а з іншого – не мають можливості проявляти активність для захисту та охорони довкілля. У зв'язку з цим вчителям та психологам, які займаються екологічною освітою та екологічним вихованням молодших школярів, варто долучатися до природоохоронних заходів разом із своїми вихованцями. Це стане важливим чинником переходу від споглядання навколишнього світу до діяльності, спрямованої на охорону та розвиток життєвого середовища.

У природі все взаємопов'язано. Людина, тварина, птахи, земля, річки, повітря, все це одне ціле. Людям треба прагнути до того, щоб не завдавати шкоди природі, а їй навіть допомагати. А для цього треба знати і любити природу, знати тварин, що живуть поруч з нами, знати рослини, водойми. Знати - щоб зберегти і захистити. Для цього ми маємо за мету - збагачувати знання дітей про рослини рідного краю, їх місцезнаходження, формувати уявлення про життя тварин, про характерні особливості природи рідного краю. Розуміти їх єдність. Розвивати пізнавальні процеси. Виховувати любов до свого краю, гуманні почуття, бережливе ставлення до природи. Як показує наш досвід, ефективним засобом формування еколо-

гічної свідомості (усіх її компонентів) молодших школярів є проведення екскурсій екологічною стежкою.

Так, наприклад, Національний природний парк “Голосіївський” володіє значним потенціалом для розвитку еколого-освітньої діяльності. Він є місцем впровадження так званої неформальної (позашкільної) екологічної освіти, що здійснюється з метою надання знань про основні закономірності функціонування екосистем парку в умовах мегаполісу; відіграє значну роль у збереженні рідкісних видів рослин; у забезпеченні сприятливого стану довкілля та підвищенні якості життя міського населення; демонструє на практиці загальні принципи охорони природи та сприяє формуванню у людей розуміння внутрішньої етичної, естетичної, культурної цінності об’єктів природи та закріпленню такого розуміння у нормах їх повсякденної поведінки.

Усвідомлюючи, що важливим інструментом еколого-освітнього виховного процесу є екологічні стежки, в НПП «Голосіївський» розробляються маршрути для різних вікових груп. Кожна еколого-пізнавальна стежка має свою специфіку та особливості проведення занять. Одним із найцікавіших маршрутів парку є стежка “Перстень Мавки”, котрий розроблено саме для дітей молодшого шкільного віку. Ця стежка знаходиться біля кільцевої дороги на перетині шляхів, що ведуть в Головну астрономічну обсерваторію Національної академії України та Національний музей народної архітектури та побуту України (с. Пирогово). Маршрут знайомить відвідувачів із цікавим рослинним і тваринним світом, історією цієї місцевості, легендами, історико-культурним оточенням. Наводимо текст плану-сценарію проведення зазначеної екскурсії.

План-сценарій проведення екскурсії екологічною стежкою для молодших школярів

Екскурсія екологічною стежкою починається з того, що увага школярів фіксується на життєвій необхідності існування лісу для людей. Далі екскурсивод говорить наступне. Ліс – наше багатство. Ліс – великий друг не лише людям, а й звірям та птахам. Для них він рідний дім та годувальник. І головне наше завдання – зберегти цей дім. Все, що росте в лісі приносить користь. При вході в Голосіївський ліс, відразу за кільцевою дорогою, нас зустрічає різноманітне та різнобарвне узлісся: тополя біла та робінія звичайна, поодинокі ясен зелені, серед кущів – бруслина європейська та бородавчаста, ліщина та бузина чорна. Місцями переплітає чагарники та стелється по землі північно-американська рослина дівочий виноград п’ятилисточковий. На узліссі весною квітують голубим яскравим кольором фіалка запашна, здалека жовтіють суцвіття мати-й мачухи. Такий вигляд

має узлісся біля Феофанії, де знаходиться дерев'яна скульптура автора В. Гурського, на створення якої надихнув твір Лесі Українки "Лісова пісня". З цільного стовбура вирізані постаті юних закоханих, Лукаша й Мавки. Скульптура була поставлена при вході в Голосіївський ліс у березні 1986 як символ щирого кохання та весняного відродження природи та дивом збереглася майже неушкодженою до цього часу. Ніхто не міг передбачити трагічну тінь, що невдовзі потьмарила ту весну. Наприкінці квітня сталася Чорнобильська катастрофа, і тепер, багато років потому, почорніла, потріскана скульптура більш нагадує сумну частину "Лісової пісні", де Мавка – втілення тендітної беззахисності природи, а Лукаш як людина та хазяїн лісу повинен захищати та оберігати її, але дуже часто прикро зраджує. Тут до цього часу зустрічаються сліди Другої світової війни - окопи і траншеї - рани природи отримані під час оборони Києва. Згадуємо про цей період історії, про бойові дії, що проходили в Голосіївському лісі та вшануємо пам'ять тих, хто прославив себе у вічності. Звертаємо увагу на окопи, воронки від снарядів, покручені граби – віддзеркалення жаху війни. Більш молоді дерева ростуть рівними. Ті ж, які ще паростками всотували в себе людський біль та страхи, викривлені та спотворені. Так і людська душа, постійно пригноблена страхом та безвихіддю викривляється. Тут були запеклі бої. Деревя - свідки війни – знівечені жахом людських дій та емоцій. Це найхимерніші дерева покручені жахом. Можна уявити, як німецькі загарбники в сірій формі вбивали на цьому місці та гинули самі. Рівні, міцні дерева того ж віку, уособлюють силу духу героїв війни.

Далі розповідь ведеться про Головну астрономічну обсерваторію (ГАО), будинок якої побудував у 1841-1845 роках київський архітектор О. Беретті за проектом свого батька В. Беретті. А саму обсерваторію засновано 17 липня 1944 р. з ініціативи відомого вченого, астронома й геофізика, О. Я. Орлова (1880 - 1954). Її неофіційна назва - Голосіївська. З нагоди 60-річчя від дня заснування було відкрито малу планету-астероїд № 15675, котра отримала назву "Голосієво" на її честь.

Потім школярі заходять у ліс, і картина швидко змінюється. Стежка приводить у типовий для Голосієва дубово-грабовий ліс: окремі старі дуби, граби. Придивившись, в траві можна знайти всім відому вічнозелену рослину копитняка європейського, котра нагадує кінське копито, а свою темно-коричневу квітку ховає під листям. Так, це "кінський шлях". Поряд зростають медунка темна та зубниця бульбиста, зірочник ланцетолистий та підмаренник запашний - типові види листяних лісів.

Варто також зазначити, що для підвищення ефективності проведення екскурсій, велика увага приділяється облаштуванню стежок різноманітними тематичними стендами. Так, для стежок НПП "Голосіївський" було ро-

зроблено емблеми. Основними принципами вибору символу стежки є наочність, типовість обраного представника біорізноманіття даної частини парку та гармонійне поєднання із кольором маркування стежки. Для еколого-пізнавальної стежки “Перстень Мавки” було обрано жовтий та зелений кольори маркування – колір зрілого лісу, луків, галявин. Особливо тут дуже багато квітів жовтого кольору. Ця стежина має вигляд краплі (петлі), де збігається початок і кінець. Тому маркування має вигляд зеленої краплі, обведеної жовтим. Символом стежки обрано квітку наперстянки, яка є рідкісною у цьому парку. Отже, однією із ключових екскурсійних зупинок стежки є галявина з квітами наперстянки, які нагадують золотий наперсток. Оскільки важливим елементом занять для дітей молодшого шкільного є розповіді, легенди, казки, ігри, було розроблено легенду для цієї стежки, пов’язану із символом стежки – наперстянкою та краплею (сльозою).

Далі екскурсія зупиняється на “Лаконосовій галявині”. Тут зростає цікава рослина - лаконос американський, листочки якої дуже великі, квіточки спочатку зеленувато-білі густі китиці, а потім - червонуваті. А плід в неї це такі чорні блискучі, неначе вкриті лаком ягідки. Блищать, ніби ніс на сонці. На цій галявині є альтанка, де можна відпочити, пограти в екологічні, рухливі, спортивні ігри. Екскурсовод розповідає про те, що школярі потрапили у чарівний ліс - Чарлісся, із своїми легендами, загадками. Тут встановлено два щити із зображенням рослин і тварин, яких можна зустріти на стежці. Тут нам може відкритися незнаний світ зовсім поряд. Варто лише придивитися, дослухатися до голосу птахів і вітру та трохи відпочити. Далі екскурсія проходить лісом, де стежка повертає і проходить там, де панують дерева черешні та дуб червоний. Особливо мальовничими ці ліси весною, коли квітують первоцвіти, і можна насолоджуватися їх різнобарвним килимом. Тут синіють проліски серед гурту рястів, а рясти прикрашають землю різними кольорами – рожевим, бузковим, білим. Трохи пізніше квітують черешні, а восени яскраво червоніє листя дуба червоного. Недалеко від маршруту бачимо блакитні дуби. Що це? Це – накипні лишайники світло-блакитного кольору. Тут є й інші лишайники та різні мохи. А під поваленим деревом у своїй хатці ховається сім’я їжачка. Тут може пробігти зайчик чи мишка. Далі екскурсія рухається повз окоп і виходить на початок стежки, де і закінчується кільце стежки, яке називається крапля. Тут можна перепочити і згадати про те, що побачили на стежці, чому навчила стежка. Далі рекомендується провести підсумкове заняття, на якому поговорити на наступні теми: «Що тобі запам’яталось на маршруті?»; «Все живе на землі має одну колыску, ім'я якій Природа»; «Природа – джерело життя на Землі»; «Любити природу значить бути її частинкою, берегти її, не шкодуючи сил для її збереження і процвітання» [1].

Висновки. Таким чином, якщо екологічне виховання та екологічне навчання молодших школярів здійснюватиметься на достатньо високому рівні, коли заняття у класі поєднуюватимуться із заняттями у довікільлі та практичною діяльністю, спрямованою на охорону і розвиток довікільля, то це сприятиме успішному формуванню як еколого-орієнтованої свідомості цієї вікової категорії, так і її екологічної культури, що визначається нами як система індивідуальних морально-етичних норм, поглядів, знань, установок, цілей і цінностей, які стосуються взаємовідносин у системі “людина - довікільля” і реалізується через екологічну свідомість, що відображає мікрорівень, мезорівень, макрорівень та мегарівень середовища, а також – через екологічну діяльність, що проявляється у підтримці, розвитку довікільля та у створенні його елементів.

Список використаних джерел

1. Крижановська О.Т., Волохова О.В., Прядко Е.М. Особливості проведення занять на екологічній стежці “Перстень Мавки” НПП «Голосіївський» для дітей молодшого шкільного віку.// Прагматичні аспекти діяльності національних природних парків у контексті збалансованого розвитку: Міжнародна науково-практична конференція присвячена 20-річчю національного природного парку «Вижницький» 17–19 вересня 2015 року// Чернівці: Друк Арт, 2015, с.252-256.
2. Львовичкіна А.М. Психологічні засади формування еколого-орієнтованої свідомості: монографія / А. М. Львовичкіна – Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І. Франка, 2011. – 422 с.
3. Мамедов Н.М. Основания экологического образования / Н. М. Мамедов // Философия экологического образования / Под общ. ред. И. К. Лисеева. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – С. 21–32.
4. Эльконин Д. Б. Психология игры / Д. Б. Эльконин – М.: Владос, 1999. – 360 с
5. Ясвин В.А. Психология отношения к природе / В. А. Ясвин. – М.: Смысл, 2000–456 с.

Транслітераційний переклад списку використаних джерел

1. Kryzhanovs'ka O.T., Volokhova O.V., Pryadko E.M. Osoblyvosti provedennya zanyat' na ekolohichniy stezhtsi “Persten' Mavky” NPP «Holosiyivskyi» dlya ditey molodshoho shkil'noho viku. [Features of studies on the environmental trail "Ring Mavky" NPP "Holosiyivskyi" for primary school children.] // Prahmatychni aspekty diyal'nosti natsional'nykh pryrodnykh parkiv u konteksti zbalansovanoho rozvytku: Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiya prysvyachena 20-richchyu natsional'noho pryrodnoho parku «Vyzhnyts'kyi» 17–19 veresnya 2015 roku// Chernivtsi: Druk Art, 2015, s.252-256.
2. L'ovochkina A.M. Psykholohichni zasady formuvannya ekoloho-oriyentovanoi svidomosti: monohrafiya [Psychological Principles of formation of ecology-oriented consciousness: monograph]/ A. M. L'ovochkina – Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im.I. Franka, 2011. – 422 s.
3. Mamedov N.M. Osnovaniya ekolohycheskoho obrazovaniya / N. M. Mamedov // Fylosofiya ekolohycheskoho obrazovaniya [Philosophy of ecological education] / Pod obshch. red. Y. K. Lyseeva. – M.: Prohress-Tradytysya, 2001. – S. 21–32.

4. Эл'konyn D. B. Psykholohyya yhry [Psychology of the game] / D. B. Эл'konyn – М.: Vlado, 1999. – 360 s.
5. Yasvyn V.A. Psykholohyya otnoshenyya k pryrode [Psychology of attitude to nature] / V. A. Yasvyn. – М.: Smysl, 2000– 456 s.

Лёвочкина А. М. Волохова Е.В., Крыжановская О.Т. Психологические и методические особенности формирования экологической культуры детей младшего школьного возраста

Статья посвящена психологии создания образовательной и воспитательной экологической среды, где будут существовать условия формирования экологического сознания и экологической культуры младших школьников. Проанализированы возрастные особенности психологического развития младших школьников, которые нужно учитывать в системе экологического образования и воспитании экологической культуры. В частности, это - усиление интереса к окружающей среде; желание самостоятельно выполнять задания, которые демонстрируют их возможности; переход от созерцания окружающей среды к преобразующей деятельности. Предложена программа-сценарий проведения занятия на экологической тропе, где школьники узнают о природе родного края; о редких растениях, занесенных в Красную книгу; об особенностях выращивания и ухода за растениями, а также об охране окружающей среды в целом. В статье обоснована эффективность учета возрастных особенностей младших школьников в организации их экологического обучения и воспитания в естественной среде.

Ключевые слова: *психологические особенности детей младшего школьного возраста; экологическая тропа; экологическая образовательная среда; экологическое сознание; экологическая культура.*

Liovochkina A.M., Volohova O.V., Kryjanovska O.T. Psychological and methodological features of formation of ecological culture of children of primary school age

The article is dedicated to creating educational psychology and educational ecological environment where conditions exists environmental awareness and ecological culture of younger students. We are decision of the age characteristics of psychological development to be considered in the system of ecological education ecological culture. Ecological culture is defined as a system of individual moral and ethical norms, attitudes, knowledge, attitudes, goals and values relating to relationships in the system "man - environment" and realized through environmental awareness, reflecting micro, meso, macro and mehariven environment and - in environmental activities, as manifested in the support and development of the environment and to create elements. The article notes that the environmental consciousness of adolescence is characterized by increasing interest in the environment. It is desire to independently perform some tasks, which demonstrating their capabilities; environment transition from contemplation to activity in it. A script program of studies on the environmental trail, where students learn about the nature of his native land; of rare plants listed in the Red Book; about the features of growing and caring for plants and environmental protection in general. The article substantiates the effectiveness of age-appropriate primary school children to conduct their environmental training and education in the natural environment.

Keywords: *psychological characteristics of children of primary school age; Ecological trail; environmental educational environment; environmental awareness; ecological culture.*